

Een apofantische oerknal

Over de noodzaak van waarheid en betekenis

door F.A. Muller

Eerste scène. Een getuige in een proces vertelt dat zij met haar eigen ogen gezien heeft hoe de verdachte, 'de heer X', het slachtoffer in elkaar stond te trappen. 'Het was een walgelijk gezicht.' Het slachtoffer bevindt zich achter in de rechtszaal, veroordeeld tot de rolstoel voor het leven. Van een afstand had de getuige de confrontatie gadeslagen. Haar aandacht was getrokken door het gebrul van de verdachte, die 'dronken was'. De advocaat protesteert.

De getuige is niet deskundig om te mogen speculeren naar de vermeende geestestoestand van de verdachte. De getuige licht toe dat de verdachte een blikje pils in zijn hand had. De advocaat van de heer X vraagt de getuige hoe zij dat vanaf de overkant van de straat heeft kunnen zien. Had zij soms een verrekijker bij de hand? De getuige repliceert dat het beeldmerk van Heineken van verre te herkennen is. Een collega van de advocaat heeft zich achter in de rechtszaal opgesteld en houdt een groen blikje in zijn hand. De advocaat vraagt aan de getuige wat zijn collega

daar in zijn hand heeft. De getuige antwoordt dat zij niet kan zien of het een blikje Heineken is doordat de collega zijn hand over het beeldmerk houdt. Bovendien moet de collega zich een kwart slag draaien en het blikje in zijn andere hand nemen, want zo was de situatie in werkelijkheid ook. De collega neemt, na een knikje met tegenzin van de advocaat, het blikje in zijn andere hand en draait een kwart slag. De getuige zegt dat haar dit een blikje 7-up lijkt. Dat is het geval.

De openbare aanklager richt zich tot de rechter en vraagt hoe lang deze voorstelling uit het blikjes-theater nog gaat duren. De advocaat verklaart dat hij wil weten wat of deze getuige *precies* heeft gezien en wat zij denkt gezien te hebben. Ze heeft een blikje Heineken gezien, dat staat nu wel vast, besluit de aanklager.

De advocaat vervolgt zijn ondervraging. Heeft de getuige de verdachte uit het blikje zien *drinken*? De getuige, licht geïrriteerd, zegt droogjes dat *de heer X* het blikje bier vermoedelijk niet bij zich zal hebben gehad om

zijn haar te wassen. De rechter herinnert de getuige serieus antwoord te geven op de vraag. Neen, zij heeft hem niet zien drinken uit het blikje. Misschien was de heer X zo uitzinnig blij dat hij een willekeurige voorbijganger zijn blikje bier wilde aanbieden, mijmert de advocaat hardop; en als het zijn eerste blikje bier die dag was, dan kon hij onmogelijk dronken zijn geweest. (Des te erger, denkt de getuige. Als blikken konden doden.)

Uiteindelijk komt het vast te staan dat de verdachte het slachtoffer in elkaar heeft staan schoppen, zonder enige aanwijsbare aanleiding. (Misschien had het slachtoffer wel een racistische opmerking naar de verdachte gemaakt, zo had de advocaat nog geopperd. Maar het slachtoffer bleek een actief lid van Amnesty International en zijn vriendin is van hetzelfde 'Noord-Afrikaanse ras' als waar de verdachte toe behoort. Zij zat ook in de zaal, was zwijgend opgestaan en weer gaan zitten. Mooier kun je ze niet krijgen, had de openbare aanklager gedacht.) De verdachte wordt schuldig bevonden aan het hem ten laste gelegde: zware mishandeling met blijvend letsel als gevolg. (De rechter geeft de heer X de zwaarste straf die het Nederlandse wetboek van strafrecht voor dit misdrijf toelaat: drie maanden gevangenisstraf.)

Tweede scène. Woensdag 28 Februari 2001. Forens Ko leest *Metro* in de trein. Binnenlands nieuws. Dit jaar volgen 4.000 meer studenten een universitaire opleiding dan vorig jaar; het aantal ligt nu op 167.000. De marechaussee, douane en FIOD hebben op de luchthaven Schiphol vorige jaar 4.404 kilo cocaïne onderschept; dat is ruim een ton meer dan in 1999. Bestuursleden van Taxi-centrale Amsterdam zijn aangehouden; ze worden verdacht belastingfraude te hebben gepleegd van enkele miljoenen en lid te zijn van een criminele organisatie. Onderschrift van een foto: de zaakwaarnemer van verkoper Guus van Bladel bekijkt de collectie boeken en

brieven van Gerard Reve, die vorige week door de gemeente Weert is aangekocht.

Buitenlands nieuws. In een dorp in het verre Russische Oosten heeft een Siberische tijgerin twee honden als voedsel voor haar jongen meegenomen. De Iraakse minister van Buitenlandse Zaken Mohammed Saeed al-Sahhaf heeft Maandag duidelijk gemaakt dat de wapeninspecteurs van de VN ook in de toekomst niet welkom zijn; al sinds twee jaar is er geen VN-toezicht meer op het Iraakse wapenarsenaal. Op de Westoever, in de buurt van Jeruzalem, raakten drie Israelische inzittenden van een busje gewond toen dat door Palestijnen werd beschoten. Op een drukbezochte markt in de Pakistaanse stad Lahore is gisteren een krachtige bom ontploft; 35 gewonden; ooggetuigen verklaarden dat na de ontploffing paniek uitbrak. Drie ex-functionarissen van de Communistische Partij in China zijn ter dood veroordeeld in verband met een corruptieschandaal dat miljarden omvat; eerder werden 14 mensen ter dood veroordeeld in verband met dezelfde zaak. In de regio Blida drongen Islamitisch-fundamentalistische rebellen in de nacht van Zondag op Maandag het huis van een gezin binnen en sneden de kelen van alle gezinsleden door. (Een meevaller, denkt Ko, vorige week werd daar nog een dorp van 60 inwoners afgeslacht, voornamelijk vrouwen en 14 kinderen.) De amnestieregeling, zo vervolgt het bericht, in 1999 afgekondigd door de Algerijnse president Bouteflika, blijft onverminderd van kracht voor moordenaars die moe zijn van het moorden en thuis van hun pensioen willen genieten. Bloedbad op Kalimantan nog lang niet ten einde; de strijd tussen de inheemse Dajaks en Madurese immigranten in het Indonesische deel van Borneo gaat onverminderd door; gisteren werden de lichamen van nog eens 118 slachtoffers gevonden. Volgens Elijah Malok, lid van het Soedanese Bevrijdingsleger, bestaat het leger voor 30 procent aan 'kindsoldaten'; hun oud-

ers zijn vermoord of als slaven afgevoerd. Honderduizenden inwoners van Sierra Leone zijn de afgelopen jaren van huis en haard verdreven door de bloedige strijd tussen het rebellenleger en regeringstroepen; in de tjokvolle vluchtelingenkampen regeren chaos en woede.

Column van een 'speech-writer', of was het een 'toekomstdeskundige', of een 'treinreiziger'? De dagelijkse portie mavoproza van een stoet onuitstaanbare ijdeluiten met luikjes voor de oogkassen. Ingezonden brievenrubriek. Nog meer mavoproza. De trein rijdt het station binnen.

Ko stapt uit. Hij weet weer wat er zoal gebeurt in de wereld. Voor Ko ziet perron 7a/b van station Utrecht er vertrouwd uit als de wereld. Nog steeds is bloed de brandstof van de motor van de geschiedenis. Wanneer hij op een stationsklok ziet dat de trein weer eens drie kwartier te laat is aangekomen, denkt hij: 'proza dat loopt als een trein' is niet langer een aanbeveling. Met een tevreden glimlach neemt Ko plaats op de roltrap.

Derde scène. Oudergesprek tussen een vader en een onderwijzeres over zijn dochter Karin, die in 'groep 3' zit. Ze kan *heel* erg enthousiast zijn, zegt de onderwijzeres met een opgewekt gezicht, maar haar enthousiasme is meestal van korte duur — haar gezicht betreft ogenblikkelijk. Dat 'matig' bij al haar taalvaardigheden op het rapport baart mij zorgen, zegt de vader. Heb ik een imbecieltje? De onderwijzeres schatert. Welnee! Het is allemaal nog *zo* nieuw voor Karin, na twee jaar 'kleuteren'. En ze is amper zes jaar. Een half jaar maakt *veel* uit voor een kind hoor. De vader is niet gerustgesteld.

Het rekenen gaat *hartstikke goed*, zegt de onderwijzeres, overal 'goed'. Ja, erg fijn, zegt de vader instemmend, maar dat neemt het taalprobleem niet weg. Mijn vraag luidt: wat gaan we daar aan doen? Het is nog *veel* te vroeg voor allerlei aparte maatregelen, zegt

de onderwijzeres op apodictische toon. Maar hoe vroeger je ingrijpt, reageert de vader, hoe effectiever het is; wanneer we Karin laten aanmodderen, wordt het volgens mij erger, niet beter. Daar zit ook wat in, zegt de onderwijzeres zacht. *Ook wat in?* Zit er dan ook *niet* wat in? gromt de vader geborneerd. Nou zeg, weet je wat we doen, besluit de onderwijzers, ik geef haar extra werkbladen mee naar huis en dan moet je ervoor zorgen dat Karin ze thuis maakt, liefst samen met jou of met je vrouw. Volgens mij doe je dit meer om mij gerust te stellen, broemt de vader.

Ook de ouders hebben onze aanhoudende aandacht, glimlacht de onderwijzeres. Ze staat op en reikt de vader de hand. Zijn tijd is om.

Vierde scène. Twee collegae, Karel en Klaas, werkzaam bij een groot reclamebureau, zijn net terug van vakantie. Waar Karel ook weer naar toe is geweest. Australië. Toe maar. *Snikheet*. Gesnorkeld in de Tasmanzee. Verpletterende natuur daar, zonder dollen. Het Operahuis bezocht, dat lijkt op reusachtige, in elkaar staande schelpen. Kunst van de Aboriginals gezien. Handgemaakte kleden met *figuren*, Klaas, handwerk van topniveau; soms erop geschilderd. Die wilden lopen daar gewoon door de straten en de winkelcentra, die willen niet meer in het wild leven; wij willen dat. Niet in het wild leven bedoel ik, *wij* willen dat *zij* weer in het wild gaan leven, bij wijze van historische correctie. Sommigen dragen merkkleding, anderen hebben koppen met woest ongewassen haar. Je hebt ze die drinken als voetbalsupporters en eten net zo makkelijk *junk food*. Skippyburger! Lachen. In een klein vliegtuigje gevlogen over die mateloze natuur daar. Mount Kosciusko, de Australische Alpen. Rood steen, dat wel geschilderd lijkt; bloemen in *alle* kleuren. Het bestaat allemaal nog. Je weet niet wat je ziet Klaas, moet je *echt* ook een keer doen. Nee, dan wij met ons 'groene hart'. 't Is

een verrekt plantsoen! Een fluim in de zee, vergeleken met Australië. Miljarden van ons zuur verdiende belastinggeld om er een tunneltje onderdoor te graven. Hou toch op. Voor een pol gras, een dozijn berken, een plas water met steekinsecten en sloten met nog meer steekinsecten, waar de overweldigende meerderheid van de bevolking *nooit* naar toe gaat. Het is voor een elite, op kosten van derest. Lang leve de democratie. Politiek beleid als geseccuraliseerd aflat. De aanleg van bedrijven verbiedt men omdat er één of andere slijmhagedis in de modder is gesignaleerd. Referendum!

Nee Karel, je zit ernaast, dat plantsoen is voor die vogelaars, zegt Klaas, met hun 'wie heeft de grootste telelens'. Je hoeft geen Freudiaan te zijn om die hobby te verklaren! Lachen.

Klaas is 'gewoon naar Toscane' geweest, naar Volterra. Blijft *heerlijk*. Mooi weer, ja. Lekker eten, lekker wijntje. Veel gewandeld. De kinderen vermaken zich wel. Hup de vrije natuur in, hollen jongens! Af en toe het fietsje op en effe lekker zweten. Helemaal tot rust gekomen. Franse douane deed weer *moeilijk*, de Italiaanse niet. Een boek gelezen. Van die Roosenboom, die zo blasé werd afgeleberd toen hij die prijs kreeg. Gaat over vroeger, toen je nog turfstekers had, en over het Victoria-hotel. Zwierige taal, heel anders dan onze rapporten, Karel! Lachen. Ik heb meteen wat zwierige zinsneden in mijn laptop gekwakt; ga ik mijn rapporten mee opleuken. Zal je die kop van Ko weer zien: 'Dat stellen onze klanten *niet* op prijs, *Klaas*.' Zak. Wat wil je ook, zegt Karel, dat is *literatuur*. Ik zag hem laatst nog lopen, die Roosenboom, op het Rokin. Hij keek me *aan* met dat blote-billen-gezicht van 'em en die rode pruik er bovenop, ik verdom het je, *recht* in mijn porem, alsof hij *wist* dat ik zijn boek zou gaan lezen.

Over schrijvers gesproken, iedere, werkelijk *iedere* ochtend, wanneer ik de jongetjes

naar school breng, kom ik die Voskuil tegen. Heb ik je toch al eens verteld? Stipt 8 uur 30 op het stukje Brouwersgracht tussen de Herengracht en de Lindengracht, soms op de Lindengracht. Van de regelmaat van het Bureau is die man nog steeds niet af. Blijf eens in je nest liggen man, denk ik dan, ram die wekker in elkaar. En *als* je dan zo nodig de straat op moet, koop dan eens fatsoenlijke kleren van de opbrengst van al die bestsellers. Die kerel *ziet er niet uit*. C&A uitverkoop. Of Zeeman. Met broeken! Zo'n ribfluwelen broek heeft-ie dan aan, en niet even de moeite nemen om er een strijkbout overheen te halen. Wat een slons die kerel. En alles in die fletse tinten. Even kleurloos als zijn proza. Vorm is vent. Heb je niks aan voor de rapporten. Jazeker, hij is getrouwd, maar dat wijf van 'em zie je nooit. Karel: zij hem ook nooit! Die zit de hele dag achter het raam in een duster van Zeeman, en kijkt vol verwachting op de koekoeksklok. Lachen gieren brullen.

Een kwartet scènes, waarvan de bedoeling is dat ze uit het leven gegrepen zijn. Iedereen maakt ze mee. Iedereen kan ze verzinnen. Een man bij de huisarts. De vergadering van een Kamercommissie. Een ernstig gesprek tussen twee gehuwden wier huwelijk niet botert. Documentaire op de BBC over de vraag of Irak een atoombom heeft. Bijeenkomst van het college van bestuur van de universiteit. Een sollicitatiegesprek. Een mondeling tentamen. Ontwapeningsoverleg. Perspresentatie van het rapport Oosting. Et cetera. Duizenden contexten met duizenden vormen van taalgebruik. Ze hebben echter iets gemeen, wat niet onmiddellijk zichtbaar is en wat in de vier beschreven scènes geen enkele keer is genoemd, maar wat zich vlak onder het oppervlak bevindt. En dat is waarheid.

Eerste scène. In het geval van de rechtzaak is dit evident; het proces is een voor het publiek

toegankelijke speurtocht naar de waarheid. Men wil weten of het *waar* is dat de verdachte schuldig is; de dader moet bestraft worden, niet een onschuldige. Wanneer de getuige spreekt, wordt zij geacht *ware* en niets behalve *ware* zinnen uit te spreken. Het gaat hier uitsluitend om *beweerzinnen*, dat zijn zinnen die waar of onwaar *kunnen* zijn — in tegestelling tot vragen, uitroepen, verzoeken, bevelen, en dergelijke. (Gabriël Nuchelmans, vermoedelijk de beste Nederlandse filosoof van de xxste eeuw, heeft zulk taalgebruik *apofantisch* genoemd, geïnspireerd door Aristoteles, die in *De Interpretatione* 4.c een klasse zinnen afzondert die kenbaar maken of iets het geval is. Men kan de verschijning van beweersinnen een *apofanie* noemen.) Iedere keer dat de getuige een beweerzin antwoordt op een vraag, gaan we er stilzwijgend van uit dat de beweerzin *waar* is, of althans dat de getuige oprecht gelooft de waarheid te spreken — meer kan een mens niet verlangen. Zonder deze vooronderstelling zou het oproepen van getuigen immers zinloos zijn.

Komt aan het licht dat de getuige heeft gelogen, dat zij willens en wetens *onwaarheid* heeft gesproken, dan heeft zij meened gepleegd en zal gestraft worden. De rechtbank wil waarheid en niets behalve waarheid en stelt alles in het werk om te verzekeren dat de *ware* toedracht boven tafel komt, ten einde een *waar* oordeel te kunnen vellen.

Kortom, er kan pas recht (of onrecht) worden gesproken *nadat de waarheid is vastgesteld*. Zonder waarheid geen rechtspraak. Waarheid is een noodzakelijke voorwaarde voor de mogelijkheid van rechtspraak.

Ook wie denkt dat het wetboek van strafrecht niet meer is dan een verzameling regels om het maatschappelijk verkeer ordelijk en zonder al te veel ongelukken te laten verlopen (pragmatische opvatting), kan niet zonder waarheid, naardien bovenstaande conclusie niet afhangt van *hoe* men het wetboek van strafrecht opvat.

Wie gelooft in 'het bestaan van goed en kwaad', kan dat niet zonder eerst te geloven in waarheid. Met 'goed' en 'kwaad' bedoel *ik* niets meer en niets minder dan predicaten die uitsluitend en alleen slaan op individueel menselijk gedrag — geen religieuze of metafysische 'substanties', 'krachten', en wat dies meer zij. (Op de meeste gedragingen zijn 'goed' en 'kwaad' niet van toepassing: eitje koken, haar kammen, boodschappen doen, boek lezen, frisse neus halen, afwas afdrogen, bezoekje afleggen, naar de bioscoop gaan, naar bed gaan, et cetera.) Om tot een ethisch oordeel te kunnen komen over het gedrag van een zeker persoon, zal men eerst moeten weten wat deze persoon wel of niet heeft uitgespookt. Met andere woorden, men wil beschikken over een rij beweersinnen die beschrijft hoe zijn werkelijke gedrag is geweest, zoals men zelf had kunnen waarnemen indien men hem ongemerkt zou hebben bespied. Men wil beweersinnen die *waar* zijn; inwisselbare *meningen* over deze persoon zijn irrelevant.

Het is van belang te beseffen dat deze conclusie onverkort geldt voor degenen die de opvatting huldigen dat 'goed' en 'kwaad' niets meer zijn dan hoogstpersoonlijke smaakoordelen, of verbale uitingen van al dan niet aangekweekte emotionele reacties, of groepsgebonden oordelen bepaald door moment, milieu en maatschappij. Zodra iemand een oordeel velt over het gedrag van een ander, zal men eerst dat gedrag moeten kennen en dat betekent de onontbeerlijkheid van waarheid.

Waarheid is een noodzakelijke voorwaarde voor de mogelijkheid van ethiek.

Tweede scène. Met *Metro*-lezer Ko in de trein zijn we gauw klaar. Wie leest dat drie Chinezen ter dood zijn veroordeeld, gaat er vanuit dat deze beweerzin waar is. Wie leest dat een Algerijns gezin is uitgemoord door fundamentalisten, gaat er vanuit dat deze beweerzin waar is. Een ieder wie nieuws-

berichten in de krant leest, gaat er vanuit dat de beweerzinnen die hij leest *waar* zijn. Wat heeft het voor zin de nieuwsberichten te lezen wanneer we daar niet van mogen uitgaan?

Opinie en commentaar is iets anders. De beweerzin 'In een dorp in het verre Russische Oosten heeft een Siberische tijgerin twee honden als voedsel voor haar jongen meegenomen' beschrijft een 'objectief feit' (pleonamse). De columnzin 'Het markt-denken is te ver doorgeslagen' is een persoonlijke opvatting. 'Nederland is vol.' Mening of feit? De scheidslijn tussen feitelijke mededeling en persoonlijk opinie is niet altijd even scherp te trekken — 'een grens trekken is grensgevallen scheppen', las ik onlangs in een advertentie voor de Universiteit van Amsterdam. Maar dat geeft niet. De meeste predicaten uit de taal zijn *vaag* in de zin dat er twijfelgevallen bestaan. Het bestaan van twijfelgevallen betekent niet dat de rol van de predicaten is uitgespeeld omdat ze 'slecht gedefinieerd' zijn, of 'onduidelijk' zouden zijn. *Non sequitur*. Het betekent dat er ook gevallen zijn waarin onze ervaring als taalgebruiker geen soelaas biedt om een beslissing te vellen over de toepassing van het predicaat, niets meer en niets minder. We moeten dan zeggen: niet van toepassing, punt uit. Zolang zich genoeg gevallen voordoen waar een predicaat evident op van toepassing is, en gevallen waarin de ontkenning van het predicaat op van toepassing is, vervult het betreffende predicaat een nuttige rol in de taal en zal gebruikt worden. Meer legitimatie heeft een predicaat niet nodig om te mogen bestaan.

Het verschil tussen een nieuwsbericht en commentaar is dat we in het eerste geval de overgrote meerderheid der beweerzinnen als feitelijke mededeling herkennen en als waar aanvaarden, terwijl we dat in het tweede geval niet zullen doen. Zolang er maar voldoende veel beweerzinnen in de krant staan die we als feitelijke mededeling herkennen en

we ervan uit mogen gaan dat ze *waar* zijn, heeft het zin om de krant te lezen.

De Nederlandse bevolking verslindt per jaar minstens een miljoen kilogram krantenpapier om haar dagelijkse waarheidshonger te stillen.

Waarheid is een noodzakelijke voorwaarde voor de mogelijkheid tot nieuwsgaring.

Derde scène. Het oudergesprek tussen de vader en de onderwijzers drijft op enkele beweerzinnen; van hun waarheid gaan de onderwijzeres en de vader impliciet uit. Het is *waar* dat Karin matig presteert bij het onderwerp taal en het is *waar* dat zij goed kan rekenen. Voor de onderwijzeres zijn dit waarheden die zij hoogstpersoonlijk heeft vastgesteld; de vader gaat uit van de eerlijkheid van de onderwijzeres en aanvaardt deze waarheden. Misschien zal de vader later over aanwijzingen beschikken die hem aan het oordeel van de onderwijzers doen twijfelen; zonder zulke aanwijzingen zijn de regels van het taalverkeer evenwel zodanig dat we ervan uitgaan dat de onderwijzeres de waarheid spreekt. Zonder zulke regels zouden gesprekken onmogelijk zijn.

Vierde scène. Het gesprek tussen Klaas en Karel is een mengsel van ongein, feitelijke mededelingen, persoonlijke opvattingen, uitroepen en vragen — een flink deel van het totale spectrum van taaluitingen wordt gedekt door dit korte gesprek. Het is niet moeilijk de feitelijke mededelingen te herkennen. Wanneer Karel zegt dat hij naar Australië is geweest, dat het daar snikheet is, dat hij het Operahuis van Sydney heeft bezocht, dat hij heeft gesnorkeld in de Tasmanzee, dat hij Roosenboom en Voskuil heeft gezien, etc., gaat Klaas er vanuit dat Karel de waarheid spreekt. Maar wanneer Karel over het groene hart of de kleding van Voskuil railleert, hoeft Klaas daar niet vanuit te gaan. Zou blijken dat Karel na een stevig debat zijn mening niet staande kan houden, dan weten we dat en is de kous af. Maar als zou blijken dat Karel

niet naar Australië is geweest, dan zal dat niet zonder gevolgen blijven. Misschien roept Klaas Karel dan ter verantwoording, omdat hij zich belogen voelt. Of Klaas zal zwijgen en de verhouding met Karel zal verkillen. Of Klaas zal Karel met gelijke munt terugbetalen door hem ook eens flink te gaan voorliegen.

Het heeft gevolgen wanneer iemand datgene overtreedt wat we het *waarheidsgebod* zullen noemen: gij zult geloven in de waarheid van de objectieve beweersinnen die gij doet. (De krachtiger formulering ‘gij zult de waarheid spreken’ is onhoudbaar, want houdt geen rekening met het onderscheid in beweersinnen tussen feitelijke mededeling en persoonlijke opvatting, en niet met onze feilbaarheid.) Het is moeilijk een gesprek te bedenken waarin geen beweersinnen voorkomen waarvan de spreker bedoelt dat ze waar zijn en waarvan de luisteraar er ook stilzwijgend vanuit gaat dat ze waar zijn. Het is een onomstotelijk feit dat de overweldigende meerderheid van de gevoerde gesprekken apofantisch taalgebruik bevatten, die de gesprekken bij wijze van spreken vastprikken op de wereld.

Waarheid is een noodzakelijke voorwaarde voor de mogelijkheid tot communicatie.

Bij wijze van intermezzo wil ik benadrukken dat het waarheidsgebod niet betekent dat men *altijd* en in *alle* omstandigheden de waarheid behoort te spreken. Het is geen ethisch gebod, zoals Kant van oordeel was. Liegen kan een daad van morele vermetelheid zijn, die wij ogenblikkelijk ethisch goedkeuren. Als ik het mij goed herinner is het volgende voorbeeld afkomstig van Max Pam.

Amsterdam, Mei 1944, Prinsengracht 263, alwaar gevestigd jambereider Opekta en specerijenmenger Gies & Co. De NSB belt aan. Miep doet open:

— Heeft mevrouw Joden in de onderduik?

Onlangs was er een televisieprogramma getiteld ‘De leugen regeert’. Een programma waarin alle voortbrengselen van de media werden doorgelicht op leugens. De opbrengst van deze leugenjacht was ronduit teleurstellend. Uit de stroom van tienduizenden beweersinnen die dagelijks op Nederland neerdalen, kon de redactie van dat programma slechts enkele leugen-kandidaten vissen, ondanks het feit dat de gehele Nederlandse bevolking was ingeschakeld (‘stuur uw meel naar www.deleugenregeert.nl’ — ik een molenaar bellen). Bij nadere toelichting bleken zich in dit wekelijkse schepnetje nog regelmatig vergissingen, een luie journalist, een onbetrouwbare bron, een halve waarheid, een verdraaide waarheid of suggestief taalgebruik te bevinden. Af en toe kon de presenter iemand op een heuse leugen betrappen en werd bijkans euforisch. Maar het enige wat deze scherprechters van de leugen met hun programma onbedoeld duidelijk hebben gemaakt, is dat ook in medialand de waarheid met ijzeren hand regeert. (Het programma is inmiddels opgedoekt.)

Leugens zijn, wanneer als zodanig herkend, als glimwormen in de nacht. Een niet te overziene, vaak onuitgesproken hoeveelheid (triviale) waarheden vormt het decor bij gratie waarvan de leugen oplicht. Waarheid is een noodzakelijke voorwaarde voor de mogelijkheid tot liegen.

Soortgelijke redeneringen als bovenstaande voor waarheid zijn te ontketenen voor *betekenis*, met de opmerking dat betekenis *alle* taalgebruik betreft, niet slechts het apofantische. Wanneer we het schrijven van ‘nonsenspoëzie’ aanmerken als een hoogst uitzonderlijke taal-activiteit (waarover veel te zeggen

is, zoals de noodzaak van een achtergrond van betekenis waar zij als nonsensicaal mee contrasteert), dan is het evident dat iedere vorm van taalgebruik zonder datgene wat we het *betekenisgebod* zullen noemen, volstrekt onmogelijk is. Wie het betekenisgebod overtreedt, zal zich omringd weten door raadselgezichten. Onzin (in de letterlijke betekenis van het woord) is een noodrem op communicatie, een stok die men tussen de spaken van een rijwiel steekt. Wie het betekenisgebod stelselmatig overtreedt, moet naar de psychiater. Betekenisloze taal is geen taal. En dan bedoel ik niet slechts dat we de expliciete, syntactische regels van de taal meestal en vanzelfsprekend gehoorzamen, doch ook de vaak impliciete semantische regels waardoor woorden en uitdrukkingen hun betekenis krijgen — ‘Het getal 3 is paars’ is syntactisch correct maar semantisch incorrect, etc. Deze regels maken dat de overweldigende meerderheid van rijtjes van woorden, wanneer men die willekeurig zou samenstellen, nonsens oplevert en geen mens ooit uitspreekt; slechts een minieme hoeveelheid rijtjes levert een uitdrukking met betekenis op. Zonder deze regels geen betekenis en zonder betekenis geen taal.

Zonder *taal* geen literatuur, geen wetenschap, geen kennis, geen communicatie, geen informatie, geen gedachten, geen beschaving *as we know it*, geen *homo sapiens sapiens*. Dit is een even dwingende als evidente waarheid. Minder evident maar even dwingend is de waarheid waar we inmiddels zijn aangeland: waarheid en betekenis zijn noodzakelijke voorwaarden voor de mogelijkheid van taal en per implicatie en voor alles wat zonder taal onmogelijk is. Onmiddellijk volgt dat zonder waarheid en betekenis beschaving onmogelijk is. Waarheid en betekenis zijn twee gigantische peilers van *homo sapiens sapiens* en zijn beschaving, niet alleen de Westerse beschaving maar van alle ons bekende beschavingen. Zonder enige

gearticuleerde communicatie tussen mensen, dat wil zeggen: zonder *taal*, had zelfs het samenwerkingsverband van jagers & verzamelaars nooit kunnen ontstaan.

(Het moge duidelijk zijn dat ik met ‘taal’ niet het primitieve signaleren bedoel van een Thompson-gazelle die zijn staart omhoog steekt bij gevaar, of van een hond die zijn territorium afbakent met pis, en ook niet de even misleidende als omstreden ‘apentaal’ — waarvoor al het ‘bewijsmateriaal’ bestaat uit een oncontroleerbare en minieme selectie van anekdotische beelden uit een enorme verzameling videobanden —, maar ik bedoel het taalgebruik van Ot & Sien die, om eens wat te noemen, in staat zijn *begrippen* te gebruiken en niet slechts namen, feilloos het onderscheid kunnen maken tussen indicatief en subjunctief voorwaardelijke beweerzinnen, de context-afhankelijkheid van betekenissen meester zijn, bijwoordelijke bijzinnen gebruiken alsof ze een glaasje water drinken, en moeiteloos door het heden heenbreken naar verleden en toekomst door werkwoorden te vervoegen.)

Het *grondinzicht* dat waarheid en betekenis noodzakelijke voorwaarden zijn voor de mogelijkheid van taalgebruik, en derhalve van taal, van denken, van kennis, van beschaving, is een diep inzicht in het wezen van het levende dat is geëvolueerd uit een soort van groen zeeslijm. Schattingen over de ouderdom van de taal variëren van 50.000 tot 250.000 jaar, met 100.000 jaar als gemiddelde schatting. Ter vergelijking, *homo erectus* verscheen bijna 2 miljoen jaar geleden ten tonele en de soort *homo sapiens sapiens* ongeveer 175.000 jaar geleden; de wijdverbreide explosie in techniek en cultuur greep 300.000 jaar geleden plaats (gegevens ontleend aan *The Seeds of Speech. Language Origin and Evolution* van Jean Aitchison, Cambridge, 1997). Kortom, de dageraad van de beschaving ging gepaard met een oerknal van apofantisch taalgebruik.

Het grondinzicht roept twee priemende

vragen op: wat *is* waarheid en wat *is* betekenis?

Hoe komt het dat een zin als (i) 'De quantumkosmologie heeft een antwoord op de oervraag van Leibniz waarom er niet niets is' iets betekent, terwijl een zin als (ii) 'De kosmologie is recursief blauw geschilderd met hout en huis' niets betekent? Wat voor iets is dat dan, 'betekenis', dat wij zonder aarzelen aan volzin (i) toeschrijven en aan volzin (ii) onthouden. Zitten betekenissen 'in je hoofd'? Hoe is het mogelijk dat de inktvlekjes die het woord 'paard' vormen de wereld in lijken te reiken om beslag te leggen op stukjes werkelijkheid, namelijk paarden? Bepalen de betekenissen van zinsdelen de betekenis van de volzin? Zo ja, hoe? Wat maakt de ene beweerzin waar en de andere onwaar? Hoe te begrijpen dat sommige beweerzinnen *over* de wereld gaan en andere niet? Bestaat er een 'referentie-relatie' tussen de woorden en de dingen? Is er een verschil tussen waarheidsvoorwaarden en rechtvaardigingsvoorwaarden? Tussen waarheidsvoorwaarden en beweringsvoorwaarden? Tussen waarheidsvoorwaarden en bewijsvoorwaarden? Mogen we de gedragsmatige vaardigheid om een begrip te gebruiken gelijk stellen aan dat begrip mentaal begrijpen? Is een uitdrukking begrijpen hetzelfde als haar betekenis kennen? Zo ja, wat is dan het verband tussen semantiek en kentheorie? Kunnen wij structuren bedenken, of zelfs aan de wereld toeschrijven, die onverenigbaar zijn met de structuur van de taal? Is ontologie noodwendig een recapitulatie van filologie? Is betekenis een eigenschap of een relatie? Zij betekenissen begrijpen, abstracte objecten of equivalentieklassen van de synoniem-relatie? Is er, behalve dat beweerzinnen een betekenis moeten hebben, een diep verband tussen waarheid en beteke-

nis? Bijvoorbeeld, komt weten wat de betekenis van een beweerzin is op hetzelfde neer als het kennen van de voorwaarden waaronder de beweerzin waar is?

Dit is een greep uit de postzak met vragen die de vraag naar waarheid en betekenis met zich meesleurt. We zitten nu tot over onze oren in de *taalfilosofie*, de historisch gesproken piepjonge tak aan de boom der wijsbegeerte die in de *xx*ste eeuw zo heeft gefloreerd en waar voorlopig geen einde aan lijkt te komen. Het grondinzicht is een vrucht van deze tak.

Men kan van de taalfilosofie volhouden dat zij de *eerste filosofie* is. Zij onderzoekt het middel dat alle mensen in hun dagelijkse handel & wandel en reilen & zeilen *gebruiken*, waarzonder hun bestaan ondenkbaar is — en paradoxaal genoeg kan ook de taalfilosofie er niet omheen de taal te gebruiken om over de taal na te denken. Belangrijker is evenwel dat het antwoord op verschillende filosofische vragen, zoals de vraag *welke* afleidingsregels wij moeten aanvaarden om te bepalen wat een geldige en wat een ongeldige redenering is, en de vraag wat waarheid is, afhangt van hoe wij over betekenis denken, zoals betoogd door Wittgenstein's officieuze opvolger Michael Dummett, met name in zijn *The Logical Basis of Metaphysics* (1991) en in *The Seas of Language* (1993). Beslissingen over betekenis zijn beslissend voor beslissingen over logika en waarheid.

Dummett heeft ook veel nagedacht over de mogelijkheid van een *betekenis-theorie*, gegeven bepaalde voorwaarden waaraan een dergelijke theorie zou moeten voldoen. De taalfilosofie heeft inmiddels een stadium bereikt waarin men niet alleen nadenkt over de mogelijkheid dan wel de onmogelijkheid van een betekenis-theorie, maar waarin men een heuse betekenis-theorieën probeert op te stellen. Men onderzoekt welke problemen een dergelijke theorie kan oplossen, welke paradoxen zij kan laten verdwijnen, welke taalfeiten zij verklaart en wat voor licht

zij werpt op andere filosofische problemen. Overeenstemming onder taalfilosofen is nog ver te zoeken, al onderschrijven zij allen de noodzaak van velerlei onderscheidingen en (een versie van) het grondinzicht.

En *mutatis mutandis* voor waarheid, ook daarover zijn uiteenlopende theorieën in omloop. Over waarheid bestaat echter wel brede overeenstemming dat iedere theorie over waarheid *Conventie T* moet bevatten (T van Tarski en van de Engelse vertaling van 'waarheid'), als te beargumenteren these dan wel als axiomatisch beginsel:

beweerzin '*P*' is waar d.e.s.d.a. *P*.

Of met waarheid niet als predicaat van beweerzinnen maar als functie die beweerzinnen op beweerzinnen afbeeldt:

het is waar *dat P* d.e.s.d.a. *P*.

Tegenvoorbeelden van *Conventie T* zijn in de regel met enig logisch handwerk om te kneden in illustraties van *Conventie T*. Wittgenstein heeft zelfs eens geopperd dat zeggen dat *P* waar is, *hetzelfde is* als *P* zeggen, waaruit *Conventie T* dan triviaal volgt. Onlangs heeft Paul Horwich in minder dan 150 bladzijden schrandere en uitdagende betoog dat *Conventie T voldoende* is alle vragen aangaande het begrip waarheid te kunnen beantwoorden dan wel te kunnen laten verdampen boven het knetterende vuurtje van de taalanalyse (*Truth*, 2de uitgave, Oxford, 1998). Volgens Horwich is *Conventie T* de impliciete definitie van waarheid, het enige axioma van de juiste waarheidstheorie. Wie dieper graaft dan *Conventie T*, zal nodeloos problemen delven, betoogt Horwich, en misschien zelfs terechtkomen in een aporie. Tevens heeft hij een minimale betekenis-theorie bedacht, die het idee van Wittgenstein verzilverd dat het *gebruik* van taal de sleutel is om het slot van de betekenis te openen. Het

is *ons* gebruik van uitdrukkingen waardoor uitdrukkingen betekenis krijgen. Betekenis is mensenwerk. Horwich heeft hier krap 100 bladzijden meer voor nodig (*Meaning*, Oxford, 1998). Van harte aanbevolen om de hersens in beweging te zetten.

Waarom willen wij niet de leugen en wel de waarheid? In 1873 stelde Nietzsche, vermoedelijk als eerste, deze vraag in 'Over waarheid en leugen in buiten-morele zin', en gaf het volgende antwoord. Over de activiteit van de leugenaar schrijft Nietzsche (vertaald in *Waarheid en Cultuur*, Meppel-Amsterdam: Boom, 1984, blz. 111):

Als hij dit op zelfzuchtige en bovendien schadelijke wijze doet, zal de samenleving hem niet langer vertrouwen en hem daarom uitsluiten. De mensen schuwen echter niet zo zeer het bedrogen worden alswel het benadeeld worden door bedrog. Ze haten ook op dit niveau in wezen niet de misleiding maar de kwalijke, vijandige gevolgen van misleiding. Op dezelfde wijze wil de mens ook slechts waarheid. Hij begeert de aangename, het leven in stand houdende gevolgen van de waarheid; hij staat onverschillig tegenover de zuivere, zonder gevolgen blijvende kennis, en tegenover de wellicht schadelijke en destructieve waarheden is hij zelfs vijandig gestemd.

Wanneer wij in onwaarheden geloven betreffende onze directe leefomgeving, ware dat savanne, oerwoud, boerenland of binnenstad, dan zal ons geen lang leven beschoren zijn. De gevolgen kunnen ons fataal worden. Wat Nietzsche 'het pathos der waarheid' noemt, is een noodwendigheid voor de soort *homo sapiens sapiens* om te overleven. Waarheid is een noodzakelijke voorwaarde voor een samenleving om te kunnen overleven.

Ten overvloede, Nietzsche heeft zich minder vleidend over de waarheid uitgelaten (“Er is geen waarheid, er zijn alleen interpretaties.”), maar dit zou ons onvermijdelijk bij de hydra van het waarheidsrelativisme. Daarover wellicht bij een andere gelegenheid meer. Laten we hier volstaan met erop te wijzen de noodzaak van objectieve waarheid voor de mogelijkheid van beschaving en communicatie een enorm probleem schept voor wie denkt dat de waarheid relatief en dus niet objectief is — en dan drukken we nog heel zacht uit.

Tot slot keren we terug tot de taalfilosofie.

Hoe het waarheid en betekenis ook verder zal vergaan in de productieve hersens van de taalfilosofen, buiten kijf staat, en zal blijven staan, dat waarheid en betekenis noodzakelijke voorwaarden zijn voor de mogelijkheid van de beschaving zoals wij die kennen. Van de Aboriginals uit Australië tot de Eskimo's uit Alaska, van de Islamieten uit Irak tot de Thutsi's uit Rwanda, en van de Verlichtingsdenkers uit 'de tijd van revoluties en pruiken' tot de holbewoners en de bloggers, zij allen maken deel uit van een apofantische oerknal.

Dat deze omstandigheid een band schept, zal niemand mij horen zeggen, laat staan dat alle waarheden *interessant* zijn. De overweldigende meerderheid der waarheden is zo gewoon als zand, zoniet oersaai. Maar waarheden zijn waarheden.

